

ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ РОЗБУДОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Київ КНУБА 2020

*Перегуда Євген Вікторович,
доктор політичних наук, професор,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

ПРАВО НА МІСТО: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ

На перший погляд, тема цього матеріалу більш дотична філософії та політичної науки й менше пов'язана з правовою дійсністю, адже законодавство ані України, ані абсолютної більшості інших держав не містить поняття права на місто.

Але місто як поняття завжди було складовою багатьох політико-правових доктрин. Воно є «найважливішою рамкою проблеми справедливості у зв'язку з фактичним поєднанням у ньому макро- та макрорівнів соціальної реальності». [6; 7] В сучасній науці творцем концепту «справедливого міста» вважають С. Файнштейн. Керівництво урбаністичної асоціації CEDOS називає досягнення справедливого міста своєю стратегічною метою. [15] Більше того, останнім часом деякі міжнародні правові документи починають включати право на місто в перелік прав на предмети першої необхідності. [21]

Водночас серйозним недоліком концепту справедливого міста залишається його неоднозначність. [5] Це не лише породжує різні тлумачення, а й потребує нових операціоналізацій поняття, зокрема й у правовій сфері. Одним з механізмів такої операціоналізації є концепт «право на місто».

Автором цього поняття вважають французького соціолога А. Лефевра. На його думку, для міської політики задоволення потреб мешканців має бути важливішим за інтереси отримання прибутку. Для реалізації цього принципу він вводить «**право на місто**» як «право на рівне і справедливе користування благами міського життя (в тому числі символічними)». Право на місто є для А. Лефевра базовим *громадянським правом* сучасності, відібраним у

простих мешканців великим капіталом [14]. Але під таким користуванням благами міського життя він має на увазі «не просто можливість виходити на вулицю чи користуватися розмаїттям міського життя, а й підтримувати комфортні для себе звички та традиції, відстоювати свої уявлення щодо належного політичного, економічного та інфраструктурного розвитку міста, заявляти про свої інтереси та бути почутими» [12, с. 14]. Міський публічний простір, вважає А. Лефевр, є місцем реалізації громадянських і політичних прав. Складовими права на місто він вважає право на участь у творенні просторів, тобто у прийнятті рішень щодо міського розвитку, а також апропріацію (або присвоєння) просторів, що передбачає вільний доступ до міських ресурсів. [16, р. 173-179]. Тому реалізація права на місто обов'язково передбачає «передачу влади з привласнення та «продукування» міського простору від держави та ринку до рук мешканців, таким чином впроваджуючи політику самоуправління у місті». [16, р. 147-160]

Важливо зазначити, що право на місто належить й окремому індивіду, й спільнотам в цілому. Право на участь в розвитку міста і апропріацію міського простору спрямоване на задоволення колективних потреб. [1] Жодна соціальна група не може бути виключеною з публічного простору центру міста, позбавлена права репрезентувати себе в ньому [14]. Один з послідовників А. Лефевра Д. Харві вважає, що право на місто – це не просто індивідуальна свобода доступу до міських ресурсів, це передусім «право змінюватись самим, змінюючи місто». [12, с. 14]

Для П. Маркузе право на місто вище за справедливість, воно включає «право на повне, вільне, творче життя для усіх, права на те, чого так виразно вимагали 1968-і, але не досягли» [20]. Існують й інші концептуалізації «права на місто» (М. Перселл, С. Файнштейн, М. Нуссбаум). Є. Карчагін зазначає, що проблема концепту «право на місто» та сама, що й концепту

«справедливості» – неоднозначність. [5] Але усіх їх об'єднує «відторгнення існуючої капіталістичної системи». [17]

Із розвитком з 1970-тих років неоліберального підходу до міського розвитку, на противагу сподіванням А. Лефевра, приватні інтереси міських еліт дедалі більше домінували над спільними інтересами міщан. [14] Міста перетворюються на «стратегічні центри у ...наступі неоліберальної реструктуризації» [19].

Як зазначають дослідники, по-перше, неоліберальна ідеологія тяжіла до «пріоритету економічних аспектів житла над його соціальними аспектами, що суперечило європейській моделі соціальної держави в цілому». По-друге, неоліберальна трансформація міст спричиняла джентрифікацію, яка полягала у зміні мешканців території, в ході якої новоприбулі належали до вищого соціально-економічного прошарку, ніж попередні, по-третє, у неоліберальному місті «відновлювалися архаїчні просторові ознаки соціальної стратифікації, наприклад через встановлення фізичних бар'єрів, що розділяли мешканців певного району». [2]

Проте, на відміну від класичного лібералізму, неолібералізм пропагував «активне втручання держави в економіку у ролі ринкового фасилітатора», а також означав «руйнування і перебудову інституцій в ім'я та за подобою ринків». [18] Це призводить до розведення понять публічного та соціального. Зокрема, це стосується й проблеми просторів. З одного боку, публічний простір може знаходитись у приватній власності, але при цьому залишатися публічним, допоки усі бажаючі могли заходити й використовувати функції простору. [13] Громадські ж простори – вулиці, парки, площі – формально були власністю міста, а отже й усіх міщан, але при цьому «далеко не всі з них є публічними» у лефеврському розумінні, оскільки у цих просторах наділені владою економічні еліти за допомогою державних апаратів, ЗМІ і професійних "творців просторів" ...здійснюють політичне, економічне і культурне домінування і контроль над іншими. Крім

цього, посилення контролю та домінантна ідеологія створюють такі режими використання та способи сприйняття простору, які виключають з нього цілі соціальні групи... ...Так, простір головної міської площі може бути змінено архітектурним чином або надано в комерційну оренду, щоб юридично унеможливити на ній громадські протести» або суди можуть забороняти громадську активність у таких просторах. [14] І. Тищенко робить висновок, що від відповіді на питання, чи є соціальні простори публічними, насправді залежить, чи зможемо ми реалізувати в таких просторах свої громадянські права. [14]

Наразі дослідники часто роблять висновок про те, що останніми десятиліттями «класичні міські публічні простори стрімко занепадають і зникають... Це пов'язано як із їхньою приватизацією, так і з занепадом публічного життя, зникненням самого феномену публічної людини, і з розмиванням поняття місця (place) у сучасній культурі» [11] Це стосується, зокрема, пострадянських міст, які також демонструють, з одного боку, «зловживання публічністю», коли публічні простори залишаються зарезервованими для певних санкціонованих владою типів громадської активності, а право «конкретних соціальних груп на апропріацію простору і вільне його використання повністю ігнорується і оголошується незаконним», з іншого тенденцію до «приватизації і комерціалізації публічних просторів». [14]

Ігнорування права на місто призводить до порушення, зокрема, тих прав, які зафіксовані діючим законодавством. Відомий данський архітектор Й. Гел звертає увагу, що «піше пересування в містах – це не лише й не стільки пересування. Воно означає, що людина контактує з іншими людьми й місцевою спільнотою, дихає повітрям, ...отримує безкоштовне задоволення від життя як такого, здобуває нові досвіди й інформацію». [4] Відтак обмеження пішого пересування, згортання пішохідних просторів на користь зведення будівель або автомобільних доріг

порушує такі права людини як право на спілкування, на інформацію, на дозвілля, на здоров'я.

Не можна забути й про криміногенну ситуацію, яка також не дає змоги реалізувати право на місто, яке включає спроможність гуляти ночними вулицями без остраху й так само повертатися додому з роботи, що виходить не завжди. [3]

Як вище говорилося, пострадянським містам властиві ті самі тенденції, що й містам інших країн, зокрема джентрифікації. Відтак можна говорити про проблему недоступності житла, відсутність доступу до комфортних умов проживання. [9] Розвиток Києва майже завжди несе за собою витіснення містян із їхніх районів проживання та просторів дозвілля, а також просторову поляризацію різних класів. [10] **Слід зауважити, що** «розширення більшості пострадянських міст відбулось таким чином, що поза центром знаходяться за великим рахунком спальні райони без робочих місць, належної транспортної, соціальної та комерційної інфраструктури.» [9]

Водночас форми джентрифікації у нас мають «інноваційний» характер, що обумовлено деякими специфічними особливостями, наприклад, високим рівнем приватизації житла. Абсолютна більшість мешканців приватизувала житлові площі, які вони займали у радянські часи. Це ускладнює завдання витіснення громадян з їх районів проживання. Але просторова поляризація відбувається не лише між районами, а й всередині останніх. Поруч з мало комфортним житлом радянських часів зростають елітні житлові комплекси, які огорожені та на території яких «знаходяться сквери, садки, паркування, ресторани, салони краси «для своїх». [9] Ці огороження позбавляють мешканців користуватися благами міста, тобто порушують їх права на дозвілля, на споживання цих благ.

Але навіть якщо огорожень немає, «мешканці одного району можуть не перетинатися через те, що проводять робочий час та

дозвілля у різних місцях – відвідують різні медичні установи, школи, здійснюють покупки у різних магазинах, ходять до різних ресторанів та кафе. Простір розділяється прозорими стінами.» [9] Отже, хоча зусилля щодо сприяння розвитку публічних просторів, хоча й оцінюються позитивно, самі по собі є «краплею в морі в порівнянні з величезним розривом у статках жителів одного району. ...Люди з нижчим рівнем достатку не можуть собі дозволити споживати у просторах, що знаходяться біля них і мають шукати альтернативні.» [10]

Внаслідок вищесказаного та інших тенденцій стає не дивним, що в ході соціологічних опитувань міщани низько оцінюють рівень інклюзивності міського розвитку в Україні. [8]

Які ж рекомендації слід надати для вирішення проблеми забезпечення права на місто саме в правознавчому контексті? Не претендуючи на всеохопність, висловимо кілька думок.

По-перше, деякі дослідники звертають увагу на те, що «в українському законодавстві відсутнє визначення “публічного простору”; в регулятивних актах ...визначаються лише так звані “простори громадського використання” без політичної специфіки». [14]

По-друге, доцільна зміна погляду на документацію у сфері містобудівного розвитку. А. Боброва та І. Вербицький зазначають, що «міські конституції» – Генеральні плани розвитку міст – розробляють спеціальні проектні інститути, натомість на розгляд мешканців виносять вже остаточну версію документу, й участь мешканців обмежується лише формальними громадськими слуханнями. Натомість автори з точки зору активізації ролі міщан пропонують підвищити роль майстер-плану, який є **«стратегічним документом з просторовою візією розвитку міста на 15 і більше років»**. Він містить обмежену кількість цілей і пропонує механізми їхнього досягнення. ...Створення майстер-планів зазвичай

передбачає залучення різних груп населення вже на ранніх етапах розробки документу.» [1]

Й по-третє, звичайно, значне місце у задоволенні прав громадян посідають технічні рішення. Й. Гел наводить такий приклад. Землетрус у Сан-Франциско 1989 р. пошкодив одну з головних транспортних артерій до центру міста – шосе Ембаркадеро. Його довелося вивести з експлуатації. Але «ще до того як устигли розробити план реконструкції, стало зрозуміло, що місту це шосе просто не потрібне. Містяни швидко адаптувалися до нової транспортної дійсності, і нині замість двоярусного шосе місто має широкий бульвар із тролейбусною смугою, деревами й широкими тротуарами. Відтоді влада Сан-Франциско продовжує перетворювати шосе й магістралі на тихі міські вулиці. За свідченням Й. Гела, схожі приклади існують щодо Портленду та Мілуокі (США), Сеулу (Республік Корея) та ін., де виведення з експлуатації навантажених автомагістралей призвело до скорочення автомобільного руху. [4]

Підсумовуючи вищесказане, ми повинні зазначити наступне.

1. Концепт «права на місто» має мультидисциплінарний характер. Зокрема, попри теоретичну неоднозначність, він має відношення до об'єкту правознавчої науки. Більше того, існує, хоча поки що нестійка, тенденція імплементація цього концепту в національне та міжнародне законодавство.

2. Хоча концепт «права на місто» виник в неомарксизмі, критичній теорії, він дедалі більше виходить за межі вузького ідеологічного позиціонування.

3. Право на місто імпліцитно включає такі звичні для законодавства права людини як право на працю, на комфортне житло, на дозвілля, на споживання суспільних благ, на спілкування тощо. Відповідно порушення права на місто є наслідком порушення зазначених та інших прав.

4. Необхідний в контексті забезпечення права на місто перегляд підходів до законодавчих актів та містобудівної документації, зокрема щодо регламентації функціонування публічних просторів, щодо забезпечення прав мешканців міст впливати на розвиток останніх.

5. Важливе місце в контексті забезпечення права на місто, а також й зафіксованих нині у законодавстві прав посідають технічні рішення, що дає змогу говорити не лише про те, що останні є проєкцією тенденцій соціального розвитку, а й про зворотній зв'язок. Це дозволяє виокремити новий напрям досліджень у науці, зокрема правознавчій.

Список використаної літератури:

1. Боброва А., Вербицький І. Що таке урбаністика? Коротка історія і шість визначень. URL: <https://mistosite.org.ua/articles/shcho-take-urbanistyka-korotka-istoriia-i-shist-vyznachen> (дата звернення: 05.12.2020).

2. Власенко Є. Український ринок житла — створений державою неолібералізм? URL: <https://mistosite.org.ua/articles/ukrainskyi-rynok-zhytla-stvorenyi-derzhavoiu-neoliberalizm> (дата звернення: 05.12.2020).

3. Гоп-стоп: шесть самых опасных районов Киева. URL: <https://my-kiev.com/news/gop-stop-shest-samyh-opasnyh-rajonov-kieva.html?fbclid=IwAR08BO11pgfLhZK7c22uqs2PGu6D0HHZR32DJy6vscbBaZhC-U8dg7L6Ws> (дата звернення: 05.12.2020).

4. Йен Гел, «Міста для людей»: уривок з книжки. URL: <https://mistosite.org.ua/articles/yen-gel-mista-dlia-liudei-uryvok-z-knyzhky> (дата звернення: 05.12.2020).

5. Карчагин Е. Проблема справедливости и критическая городская теория. URL: <http://www.radnews.ru/проблема-справедливости-и-критическ/> (дата звернення: 05.12.2020).

6. Карчагин Е.В. Справедливость в городе: контуры концепции городской справедливости. *Социология города*. 2016. № 1. С. 84-92.

7. Карчагин Е.В. Универсальное в локальном: справедливость и общественный транспорт. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7. Философия. Социология и социальные технологии*. 2014. № 4. С. 68-78.

8. Кочмар-Тимошенко С. 3/4 українців вже дістали перешкоди в інфраструктурі міста – опитування. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2020/11/26/243174/> (дата звернення: 05.12.2020).

9. Ляшева А. Джентрификация: красивое слово или реальный процесс? URL: <https://commons.com.ua/uk/dzhentrifikaciya-krasivoe-slovo-ili-realnyj-process/> (дата звернення: 05.12.2020).

10. Ляшева А., Опенько Я. Джентрифікація та просторова нерівність по-київськи: випадок Оболоні. URL: <https://commons.com.ua/uk/dzhentrifikaciya-ta-prostorova-nerivnist-po-kiyivski/> (дата звернення: 05.12.2020).

11. Паченков О. Публичное пространство города перед лицом вызовов современности: мобильность и «злоупотребление публичностью». *Новое литературное обозрение*. 2012. №5. URL: <https://magazines.gorky.media/nlo/2012/5/publichnoe-prostranstvo-goroda-pered-liczom-vyzovov-sovremennosti-mobilnost-i-zloupotreblenie-publichnostyu.html> (дата звернення: 05.12.2020).

12. Петренко-Лисак А.О. Простір міського парку як середовище прогулянкової практики. *SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи*. 2016. №5. С. 10-22.

13. Селезнева Е. Функции городского пространства: от транзита до нарратива. URL: <https://www.prostranstvo.media/funkciy-gorodskogo-prostranstva-ot-tranzita-do-narrativa/> (дата звернення: 05.12.2020).

14. Тищенко І. Що таке міський публічний простір. URL: <https://mistosite.org.ua/uk/articles/shcho-take-miskyi-publichnyi-prostir> (дата звернення: 05.12.2020).

15. Федорів П. Капіталізм, неолібералізм і міста. URL: <https://mistosite.org.ua/uk/articles/kapitalizm-neoliberalizm-i-mista> (дата звернення: 05.12.2020).

16. Lefebvre, Henri (1996). *Writings on cities*. Oxford: Blackwell.

17. Marcuse P. From critical urban theory to the right to the city. *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*. 2009. 13: 2-3, p. 185-197.

18. Peck, J. and Tickell, A. (2002) «Neoliberalizing Space». In: *Brenner, N. and Theodore, N. eds. Spaces of Neoliberalism. Urban Restructuring in North America and Western Europe*. Oxford: Blackwell.

19. Peck, J., Theodore, N. and Brenner, N. (2009) Neoliberal Urbanism: Models, Moments, Mutations. *SAIS Review*, 29(1): 49-66: 49

20. Searching for the just city: debates in urban theory and practice / Ed. by P. Marcuse, J. Connolly, J. Novy, I. Olivo, C. Potter and J. Steil. L. & N.Y.: Routledge, 2009. 288 p.

21. Mayer M, 2009, The 'Right to the City' in the context of shifting mottos of urban social movements. *City* 13(2-3) 362-374. URL: https://www.academia.edu/7337578/The_Right_to_the_City_in_the_context_of_shifting_mottos_of_urban_social_movements (дата звернення: 01.12.2020).